

VERDISKAPINGSPROGRAMMET FOR KULTURMINNER

Årsrapport 2008

Oppsummering og anbefalinger

BENT ASLAK BRANDTZÆG OG PER INGVAR HAUKELAND

TF-notat

Tittel:	Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2008. Oppsummering og anbefalinger
TF-notat nr:	18 2009
Forfatter(e):	Bent Aslak Brandtzæg og Per Ingvar Haukeland
Dato:	22.04.2009
Gradering:	Ingen
Antall sider:	59
ISBN:	978-82-7401-286-8
ISSN:	0802-3662
Pris:	150
	Kan lastes ned gratis som pdf fra telemarksforskning.no

Prosjekt:	Følgeevaluering av verdiskapingsprogrammet for kulturminner.
Prosjektnr.:	20060820
Prosjektleder:	Bent Aslak Brandtzæg
Oppdragsgiver(e):	Norges forskningsråd og Riksantikvaren

Resymé:

I forbindelse med følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er det etablert system for årlig rapportering fra pilotprosjektene. Dette notatet omfatter årsrapportering for 2008. Det er tidligere utarbeidet en årsrapport for 2007.

Forord

Kultur og kulturarv har de senere årene fått større oppmerksomhet som miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk faktor ved samfunnsutviklingen. Politisk, nasjonalt så vel som internasjonalt, er det bred enighet om at kulturarven er viktig for verdiskapingen i samfunnet. Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har i den forbindelse etablert et 4-årig verdiskapingsprogram som startet opp i 2006. Programmet omfatter 11 pilotprosjekter som tar for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Den overordnede målsetningen er at Verdiskapingsprogrammet for kulturminner skal medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen.

Som et ledd i gjennomføringen av Verdiskapingsprogrammet har Telemarksforskning og Nordlandsforskning fått i oppdrag å gjennomføre en følgeevaluering. I følgeevalueringen inngår bl.a. gjennomføring av caseundersøkelser, studier på programnivå, deltakelse og formidling på pilotprosjektsamlinger og utvikling av et årlig rapporteringssystem fra og med 2007.

Dette notatet sammenstiller de viktigste resultatene fra årsrapporteringen for 2008. Sentrale utfordringer og anbefalinger presenteres innledningsvis i notatet. Telemarksforskning har hatt et hovedansvar for utarbeidelse av rapporteringssystemet og gjennomføring av rapporteringen. Nordlandsforskning har bidratt med kommentarer og innspill under veis i arbeidet.

Bent Aslak Brandtzæg

Bø, april 2009

Innhold

Oppsummering og anbefalinger	7
1. Innledning.....	13
2. Erfaringer med rapporteringssystemet	17
3. Bakgrunn, organisering og ledelse	19
4. Økonomi	23
5. Forankring.....	25
6. Kulturarven	29
7. Kunnskap	35
8. Verdiskaping.....	41
8.1 Miljømessig verdiskaping.....	41
8.2 Kulturell verdiskaping.....	43
8.3 Sosial verdiskaping.....	45
8.4 Økonomisk verdiskaping	46
8.5 Verdiskaping på tvers.....	49
9. Konflikter og konflikthåndtering.....	51
10. Programvurdering	55
10.1 Økonomiske og faglige ressurser	55
10.2 Behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler	56
10.3 Vurderinger av pilotprosjektsamlingene.....	58

Oppsummering og anbefalinger

Rapporteringen for 2007 bar preg av at flere pilotprosjekter var i en tidlig fase, og at en del av pilotprosjektene hadde hatt fokus på organisering, målretting, avgrensing og konkretisering av arbeidsoppgaver. I 2008 er det fortsatt enkelte prosjekter som har organisatoriske utfordringer, og som har lite ressurser til prosjektledelse. I og med at det er mange aktører involvert, gjerne også med flere delprosjekter, er det flere som har behov for en klarere rolle- og ansvarsfordeling mellom aktuelle aktører. Uklarheter i forhold til dette kan hindre en effektiv prosjektgjennomføring. Ressursbehovet i forhold til pilotprosjektledelse var undervurdert i mange av pilotprosjektene i 2007, og det samme synes også å være tilfellet for flere av pilotprosjektene i 2008.

Alle prosjektene hadde i 2008 i større eller mindre grad avvik i forhold til gjennomføring av planlagte aktiviteter. Disse avvikene dreier seg i første rekke om forsinkelser som til dels er av uforutsigbar karakter.

Sju av pilotprosjektene har økt den økonomiske totalrammen i 2008 sammenlignet med 2007. Verdiskapingsprogrammet framstår fremdeles som den viktigste finansieringskilden for ulike aktiviteter som restaurering og skjøtsel, næringsutvikling, stedsutvikling, kunnskaps- og kompetanseutvikling og profilering og formidling. Bildet over hvem som er de viktigste finansieringskildene er i liten grad endret sammenlignet med 2007, men det virker som både kommunene, fylkeskommunen, Fylkesmannen, bedrifter og private aktører har fått en noe større betydning enn tidligere.

God forankring av pilotprosjektene blant aktuelle aktører på ulike nivåer er en forutsetning for å nå målsetningene i pilotprosjektene og Verdiskapingsprogrammet som helhet. Rapporteringen viser at dette er en oppgave som har vært prioritert, og som det også vil være behov for å prioritere framover. Det er etablert nye nettverk og møteplasser samtidig som det legges vekt på å trekke med og videreutvikle de eksisterende. En utfordring knyttet til dette kan være at mange av

nettverkene ser ut til å være nettverk mellom aktører som driver med det samme. Slike nettverk er viktige, men med erfaringene fra triple helix-modellen, vil det i tiden framover også være en utfordring å få til et godt samspill mellom ulike aktører, ikke bare innen næringsliv, offentlig forvaltning, og FoU, men også frivillig sektor (noe vi kaller for den *quadruple* helix modellen). Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallsvinkler knyttet til samme interessefelt. For å lykkes med store og ambisiøse målsetninger, må et bredt spekter av aktører dra lasset i samme retning. Dette er en utfordring som ikke bare angår pilotprosjektene, men Verdiskapingsprogrammet som helhet.

En av hovedmålsetningene i Verdiskapingsprogrammet er å ta bedre vare på kulturarven. Samlet sett dekker pilotprosjektene et bredt spekter av kulturarven, og det virker som det er tydelig fokus på sammenhengene mellom materiell og immateriell kulturarv. Samlet sett har Verdiskapingsprogrammet så langt bidratt til økt fokus og innsats for bevaring av både den immaterielle og materielle kulturarven. Over 200 søknader om restaureringstiltak er innvilget, og ca. 60 tiltak er så langt ferdigstilt. De ferdigstilte tiltakene fordeler seg på ni pilotprosjekter, noe som er en økning på fire fra 2007. Parallelt med bevaringstiltak foregår det også i flere av pilotprosjektene omfattende kartleggings- og registreringsarbeid som systematiseres og formidles. Sann sett er det grunn til å forvente en årlig vekst i antallet restaureringstiltak i tiden framover. Det er ellers tidkrevende prosesser knyttet til det å planlegge tiltak, utarbeide søknader og gjennomføre tiltakene. Gjennom de to første årene er det opparbeidet erfaringer og oversikter som vil være til nytte for det videre arbeidet.

En annen av de sentrale målsetningene med Verdiskapingsprogrammet er å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Erfaringene er at det utvikles og formidles kompetanse på mange områder. Flesteparten av pilotprosjektene har etablert samarbeid med kompetanseinstitusjoner, og det er i ni av pilotprosjektene etablert FoU-prosjekter som en del av, eller som et resultat av, Verdiskapingsprogrammet. På spørsmål om i hvilken grad pilotprosjektene har bidratt til å skape økt kunnskap om kulturarvens verdiskapingeffekter (miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk) blant aktuelle interessenter, synes vurderingene å være noe mer positive i 2008 sammenlignet med forrige år. Av kompetanse som pilotprosjektene

i størst grad savner tilgang til, nevnes samhandlingskompetanse og kompetanse i forhold til næringsutvikling, marked og salg. Styrking av samhandlingskompetanse synes spesielt viktig med tanke på å få til et best mulig samspill mellom ulike aktører. For å nå felles mål er det viktig at involverte og berørte aktører har kunnskaper om, og forståelse av, ulike former for verdiskapingsprosesser knyttet til kulturarven.

Som det ligger i navnet, er også en av hovedmålsetningene med verdiskapingsprogrammet å bruke kulturarven som grunnlag for verdiskaping. Det legges et bredt verdiskapingsbegrep til grunn for Verdiskapingsprogrammet. Kulturarven skal brukes som ressurs for både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Det synes i pilotprosjektene å være utviklet en relativt god forståelse av de ulike formene for verdiskaping og sammenhengene mellom dem. I forbindelse med den første rapporteringen var det størst vekt på kulturell og sosial verdiskaping. Formidling, forankring, kompetanseheving, involvering, etablering av nettverk o.l., kan betraktes som en form for sosial og kulturell verdiskaping som igjen danner grunnlag for økonomisk verdiskaping. Motsatt kan økonomisk verdiskaping bidra til å forsterke den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen. I 2008 er det interessant å merke seg at effektene av den økonomiske verdiskapingen blir vurdert å ha høyere betydning enn i 2007. Dette har sammenheng med at nye næringsvirksomheter er etablert og at eksisterende er utvidet. Tilbakemeldingene i forhold til dette går på at utvidelse av eksisterende virksomheter eller etablering av nye virksomheter bidrar til økt kulturell og sosial bevissthet om kulturarven som ressurs. Når virksomheter utvides med utgangspunkt i kulturarven som ressurs, utløses engasjement og interesse for et bredere sett av verdier. Videre blir gode næringsprosjekter som bevarer og utvikler kulturarven gjennom bruk, benyttet som fyrtårn og gode eksempler for andre. Dersom man på bred basis klarer å utvikle et samspill mellom ulike former for verdiskaping, kan dette fremme en positiv utviklingsspirale der de ulike formene understøtter hverandre. Da har man nådd viktige målsetninger i Verdiskapingsprogrammet. Inntrykket er at flere av pilotprosjektene har kommet et lite skritt nærmere dette målet siden 2007, men målsetningene for Verdiskapingsprogrammet er ambisiøse, og det er naturlig at det tar tid før målsetningene er forankret og institusjonalisert på en slik måte at man sikrer

langsiktige og varige endringer. I denne prosessen vil imidlertid fokus på synliggjøring og formidling av mer kortsiktige delmål og resultater være viktig.

Det er videre viktig å være oppmerksom på at det å bruke kulturarven som ressurs for verdiskaping, er for mange en ny måte å tenke på. Erfaringsmessig tar slike omstillingsprosesser tid. Det er klart at tiltak for å styrke kompetanse, identitet, tilhørighet, omdømme, eierskap og engasjement krever langsiktighet. Enkelte pilotprosjekter tar i den forbindelse til orde for en forlengelse av Verdiskapingsprogrammet for å kunne dokumentere effekter.

Ellers er det en del pilotprosjekter som melder om lite midler til gjennomføring av tiltak, og at det bør legges bedre til rette for samfinansiering. Verdiskapingsprogrammet har bidratt til å utløse midler fra andre finansieringskilder, men det er behov for at virkemidler på ulike nivåer koordineres bedre, og at det utarbeides oversikter over hvilke virkemidler som er aktuelle samt hvilke kriterier som legges til grunn for å søke på disse. Dialog, koordinering og samhandling på tvers av sektorgrenser er, og vil derfor være, en sentral utfordring i programmet i tiden som kommer. Dette gjelder både nasjonalt, regionalt og lokalt.

Kort oppsummert vil vi i forhold til det videre arbeidet komme med følgende anbefalinger:

- Sett av tilstrekkelig ressurser til prosjektledelse
- Legg vekt på samhandling og koordinering av aktører og virkemidler
- Ha fokus på avklaring av roller og oppgavefordeling mellom ulike aktører
- Bygg nettverk og møteplasser mellom ulike typer aktører på ulike nivåer (næring, offentlig sektor, FoU og frivillig sektor). Dette er viktig for å fremme nytenking og endring i den lokal samfunns- og næringsutviklingen.
- Benytt alle anledninger til å informere om hvordan kulturarven kan være en ressurs for verdiskaping og samfunnsutvikling. Ha fokus på ulike former for verdiskaping og sammenhengen mellom disse

- Sørg for bred involvering, deltagelse og ansvarliggjøring. Dette er viktig for å skape eierskap og engasjement forhold til aktuelle temaer og problemstillinger
- Involver aktuelle aktører på et tidlig tidspunkt for å forebygge konflikter
- Klargjør hvilke virkemidler som er aktuelle med tanke på fremme bruk av kulturarven som ressurs og som grunnlag for verdiskaping
- Klargjør behov for justeringer og tilpasninger av virkemidler for at de skal understøtte hverandre på en best mulig måte
- Ha fokus på hvordan satsingen i Verdiskapingsprogrammet skal institusjonaliseres for å sikre varige effekter

1. Innledning

I Stortingsmeldingen ”Leve med kulturminner”, som ble vedtatt av Stortinget i 2005, ble det tatt til orde for at kulturminner og kulturmiljøer i større grad må tas i bruk for å utvikle levende lokalsamfunn og være ressurser for verdiskaping i næringslivet. Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har som en oppfølging av dette, startet opp et verdiskapingsprogram der 11 pilotprosjekter tar for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Den overordnede målsetningen er at verdiskapingsprogrammet skal medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen.

Som en del av arbeidet med følgeevalueringen, som gjennomføres av Telemarksforskning og Nordlandsforskning, har det vært en oppgave å få på plass et årlig rapporteringssystem for pilotprosjektene fra og med 2007. Rapporteringen for 2008 er altså andre rapportering. Hensikten med rapporteringssystemet har vært å få et bedre grunnlag for å vurdere hvorvidt man bidrar til å nå sentrale målsetninger i Verdiskapingsprogrammet knyttet til:

- verdiskaping (bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner)
- kulturarven (ta bedre vare på kulturarven)
- kunnskap (utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs)

Videre har et viktig formål vært å fange opp både positive og negative erfaringer som kan være av interesse med tanke på å sikre bedre måloppnåelse. Dette gjelder arbeidet både i programledelsen og i de ulike pilotprosjektene.

Rapporteringssystemet omfatter et nettbasert rapporteringsskjema som er tilrettelagt ved hjelp av Questback. I tillegg er det utarbeidet en egen veiledning til utfylling av skjemaet. Veiledningen inneholder både en praktisk og en teoretisk del, og er sånn sett også ment som en støtte for arbeidet som gjennomføres i pilotprosjektene.

I alt er det 11 pilotprosjekter som får støtte gjennom verdiskapingsprogrammet:

1. Nærøyfjorden Verdsarvpark
2. Hammerdalen "Fremtidens verdiskaping med 600 års erfaring"
3. Pilegrimsleden
4. Porto Franco
5. Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning
6. Perler i Nordsjøløypa
7. Den verdifulle kystkulturen i Nordland
8. Norsk tradisjonsfisk
9. Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund
10. Oddaprosessen
11. Oppland
 - a. Valdres natur- og kulturpark
 - b. Nasjonalparkriket

I forbindelse med rapporteringene som har blitt foretatt for 2007 og 2008, har begge de to regionale prosjektene i Oppland levert egne rapporter. Dette fordi disse har vært å betrakte som egne prosjekter. Samlet sett er det således 12 prosjekter som har levert rapporter i forbindelse med årsrapporteringene.

Resultatene fra rapporteringene er tidligere sammenstilt i egne tabellrapporter. Resultatene fra årsrapporteringen for 2007 er tidligere presentert i et eget notat.¹

¹ Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2008. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2007. Oppsummering og anbefalinger. - Telemarksforskning-Bø. TF-notat nr. 11/2008.

Videre har hvert enkelt pilotprosjekt også fått oversendt sitt eget utfylte rapporteringsskjema.

Formålet med dette notatet er å gi en skriftlig og kortfattet sammenstilling av de viktigste resultatene fra rapporteringen for 2008, vurdere utviklingen fra 2007 og peke på erfaringer som kan være av spesiell relevans med tanke på det videre arbeidet i programmet. Før vi går nærmere inn på resultatene fra rapporteringen, vil vi først kommentere noen erfaringer med rapporteringsopplegget.

2. Erfaringer med rapporteringssystemet

Arbeidet med utviklingen av rapporteringssystemet er nærmere beskrevet i årsrapporten for 2007. Tilbakemeldingene fra flere av pilotprosjektene har vært at rapporteringssystemet fokuserer på relevante spørsmål, og at systemet, sammen med veiledningen, har vært nyttig som grunnlag for å diskutere, målrette og planlegge aktiviteter i eget pilotprosjekt. Det er imidlertid slik at det er betydelige variasjoner mellom enkelte av pilotprosjektene i forhold til mål, organisering og arbeidsmåte. Det har således vært en utfordring å utforme et rapporteringssystem som er like godt tilpasset alle pilotprosjektene.

Forut for årets rapportering, har det i samarbeid med referansegruppen for verdiskapingsprogrammet for kulturminner blir foretatt en gjennomgang av systemet for å vurdere behov for endringer og tilpasninger. Det er foretatt noen justeringer i form av at noen spørsmål er tatt ut, noen spørsmål er forenklet og noen er omformulert slik at de er tilpasset situasjonen i 2008. Samlet sett må endringene karakteriseres som små, og det har vært lagt vekt på at spørsmålene skal være mest mulig sammenlignbare med forrige rapportering. Dette er viktig for å kunne peke på eventuelle endringer over tid.

Felles for mange av prosjektene er at de tar sikte på å gjennomføre en omstillingsprosess – man skal ta i bruk kulturminner som grunnlag for verdiskaping, både miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk. Erfaringsmessig vet vi at slike omstillingsprosesser tar tid. Man skal igjennom faser med fokus på ulike former for verdiskaping. I en innledende fase vil f.eks. kulturell og sosial verdiskaping i form av bevisstgjøring, mobilisering, kunnskapsoppbygging, identitetsbygging, etablering av samarbeid og samarbeidsarenaer mellom relevante aktører være spesielt viktig. Dette er gjerne en forutsetning for å skape bevissthet og engasjement for bruk av kulturminner som ressurs for både økonomisk og miljømessig verdiskaping. Dette gjelder et bredt spekter av aktører – både enkeltpersoner, næringsliv og offentlige institusjoner. En viktig målsetning med de fleste omstillingsprosjekter er at man klarer å få til langsiktige effekter som varer. Dette forutsetter at man klarer å

institusjonalisere samfunnsmessige endringer på bredere basis knyttet til den miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske utviklingen.

Slike endringer forutsetter langsiktige prosesser hvor det settes inn ressurser, og gjennomføres aktiviteter som gir både kortsiktige og langsiktige effekter som støtter opp om utviklingen. I rapporteringsskjemaet har vi prøvd å benytte indikatorer og spørsmål som framstår som kritiske for de omstillingsprosesser som flestparten av verdiskapingspilotene representerer. Pilotprosjektene er imidlertid forskjellige, og rapporteringssystemet er nødvendigvis ikke like godt tilpasset innretningen på alle prosjektene.

Samlet sett synes rapporteringssystemet å ha truffet relativt bra i forhold til prosesser og utfordringer som pilotprosjektene står overfor. En ulempe for dem som skal fylle ut det nettbaserte skjemaet, som også ble kommentert i forbindelse med rapportering for 2007, er at man ikke kan bla seg tilbake i skjemaet uten at sidene man har bladd tilbake må fylles ut på nytt. Dette kan være et problem dersom det er behov for å gå tilbake i skjemaet for å endre på besvarelser. Enkelte har også pekt på behov for å kunne skrive ut egen besvarelse og konferere med andre før den sendes av gårde. Vi har i den forbindelse vært i kontakt med Questback, men det er ikke noen umiddelbare løsninger på disse utfordringene. I forbindelse med årets rapportering, har vi derfor utarbeidet en utskrivbar versjon av skjemaet. Denne kunne benyttes som kladd og grunnlag for diskusjon forut for utfyllingen av den nettbaserte versjonen.

3. Bakgrunn, organisering og ledelse

At pilotprosjektene kan karakteriseres både som ”bottom-up”-prosjekter og ”top-down”-prosjekter, kan skape ulike utfordringer med tanke på å forankre pilotprosjektene blant forskjellige målgrupper. Et flertall av pilotprosjektene har utspring på regionalt nivå og dekker flere kommuner. Fem av pilotprosjektene har utspring i lag/organisasjoner/bedrifter på lokalt nivå og/eller administrativt/politisk nivå i kommunene.² I utgangspunktet vil det være grunn til å anta at pilotprosjekter som har sitt utspring på regionalt nivå vil ha de største utfordringene i forhold til forankring. I alle pilotprosjektene er det en målsetning å få aktører i ulike lokalsamfunn til å ta i bruk kulturarven som grunnlag for verdiskaping.

Det er betydelige variasjoner i pilotprosjektene geografiske nedslagsfelt. Områdene som de ulike prosjektene dekker er som følger:

- Nærøyfjorden Verdsarvpark: hele Aurland kommune og de deler av Vik, Voss og Lærdal kommuner som inngår i eller har naturlig tilknytning til Nærøyfjorden Landskapsvernområde
- Hammerdalen "Fremtidens verdiskaping med 600 års erfaring": Treschow Fritzøe Verk, Hammerdalen i Larvik kommune
- Pilegrimsleden: Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Oppland fylkeskommuner
- Porto Franco: i første omgang området rundt byfjorden i Kristiansand, senere hele Agderkysten
- Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning: fiskeværet Hamningberg i Båtsfjord kommune
- Perler i Nordsjøløypa: Øygarden, Fjell og Sund kommuner

² Nærøyfjorden Verdensarvpark, Porto Franco., Perler i Nordsjøløypa, Valdres Natur og kulturpark, Hammerdalen.

- Den verdifulle kystkulturen i Nordland: Lofoten (Røst, Værøy, Moskenes, Flakstad, Vestvågøy og Vågan kommune) og Vega.
- Norsk tradisjonsfisk: Kårhamn og Hammerfest kommune i Finnmark, Seløy og Herøy kommune i Nordland, Leinøy og Herøy kommune i Møre og Romsdal, Sandviken i Bergen kommune (Hordaland) Hasseløy og Haugesund kommune i Rogaland.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund: Kommunene Fræna, Eide, Averøy og Kristiansund/Frei - primært de kystnære strøkene av kommunene.
- Oddaprosessen: Odda kommune
- Oppland
 - Valdres Natur- og Kulturpark: Valdreskommunene (Vang, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal og Etnedal)
 - Nasjonalparkriket: Nord-gudbrandsdalen (Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Dovre og Lesja kommuner)

Sammenlignet med situasjonen i 2007, er det kun Norsk Tradisjonsfisk som rapporterer om endringer i det geografiske nedslagsfeltet. Disse endringene henger sammen med at pilotbedriftene Lean Fish AS i Kårhamn og Nordahl Anthonisen fra Anthonisen Seafood AS i Bergen har gått sammen og etablert Tørrfiskbutikken AS. Tørrfiskbutikken AS skal utvikle, etablere og drive visningsanlegg for tørrfisk i Bergen.

Det er klart at omfanget og størrelsen på prosjektene stiller ulike krav til organisering, ledelse, koordinering og samarbeid. I 2007 rapporterte de fleste pilotprosjektene om at prosjektorganiseringen fungerte bra. Det var kun tre pilotprosjekter som svarte at prosjektorganiseringen fungerte "både og".³ I rapporteringen for 2008 er denne andelen økt til 74.⁴ Årsaken til dette kan være at organisatoriske utfordringer har blitt tydeligere etter hvert som prosjektene har blitt etablert og satt i drift. I 2007 var det flere av prosjektene som var preget av å

³ Hamningberg, Perler i Nordsjøløypa og Nasjonalparkriket

⁴ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Hamningberg, Nasjonalparkriket, Norsk Tradisjonsfisk, Perler i Nordsjøløypa, Porto Fanco og Hammedalen.

være i en oppstartsfase, og arbeidet med å få etablert en prosjektorganisasjon ble prioritert. Utfordringene som ble framhevet i 2007, gikk på behov for en klarere rolle- og ansvarsfordeling mellom involverte aktører. Det ble også pekt på behovet for en tydeligere konkretisering av oppgavefordelingen mellom disse. Mange aktører med ulike ståsteder bidro til å skape store utfordringer for framdrift og koordinering av delprosjekter. Her var det også enkelte pilotprosjekter som hadde behov for bedre og mer forpliktende avtaler mellom aktørene og klarere strategier for måloppnåelse.

I 2008 er det noen av prosjektene som gir uttrykk for at det er behov for å styrke det sentrale prosjektnivået og eierne av pilotprosjektene viser større engasjement og evne til prioritering. Dette inkluderer også behov for en gjennomgang av styringsgruppens sammensetning. Ellers er det enkelte som fortsatt peker på at det er behov for bedre samarbeid, koordinering og forankring av arbeidet i pilotprosjektene. Det er imidlertid verdt å merke seg at flesteparten som peker på konkrete utfordringer, har satt i verk tiltak for å løse disse.

I 2007 rapporterte åtte av pilotprosjektene at det var avsatt for lite ressurser til prosjektledelse. Sammenlignet med situasjonen i 2007, er det i 2008 to prosjekter som har økt ressursene til prosjektledelse, mens det er ett prosjekt som har foretatt en reduksjon. På samme måte som i 2007, har seks av pilotprosjektene fortsatt en 50 % stilling til prosjektledelse eller mindre i 2008. For å følge opp pilotprosjektene og for å være en pådriver i arbeidet på en best mulig måte, er det altså fremdeles behov for å øke stillingsressursene til prosjektledelse i flere av pilotprosjektene. De prosjektene som rapporterer at det er satt av passelig med ressurser til prosjektledelse er Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Porto Franco og Valdres natur- og kulturpark. I 2007 var det tre prosjekter som ikke hadde tilgang til sekretærtjenester og signaliserte et klart behov for det. Denne andelen er tilsvarende for 2008.

Alle pilotprosjektene har i større eller mindre grad rapportert om avvik i forhold til gjennomføring av planlagte aktiviteter og tiltak for 2008. Avvikene dreier seg i første rekke om utsettelse og forsinkelse av tiltak og aktiviteter. Det pekes på ulike årsaker til dette, men det som i første rekke trekkes fram er forsinkelse eller forskyvelser på grunn av:

- manglende eller forsinket finansiering
- mangel på kapasitet i prosjektadministrasjonen eller blant samarbeidspartnerne
- behov for mer tid til prosesser, diskusjoner og avklaringer
- kutt i budsjettene
- sykdom
- manglende kapasitet blant håndverkere
- forsinkelser knyttet til kontraktsinngåelse
- endring av planer/omprioritering av rekkefølge på oppgaver

Årsakene til forsinkelsene skyldes med andre ord både interne og eksterne forhold i prosjektene. Flere av faktorene som det pekes på vil være vanskelig å forutse og ta høyde for i forbindelse med planleggingen av prosjektene. I pilotprosjekter må man regne med at det dukker opp uforutsette utfordringer som må håndteres, og som medfører at planer og framdrift for prosjektene må justeres.

4. Økonomi

Ni av pilotprosjektene hadde i 2008 en budsjettert totalramme som varierte fra i overkant av én million og opp til ca. seks millioner. Tre prosjekter – Perler i Nordsjøløypa, Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Oddaprosessen – skiller seg ut med budsjetterte totalrammer fra ca. 7 til 11 millioner. Fire av pilotprosjektene har redusert den budsjetterte totalrammen sammenlignet med 2007. De øvrige har, med unntak av Valdres natur- og kulturpark, hatt en økning av rammene. Valdres har samme økonomiske totalramme i 2008 som i 2007.

Verdiskapingsprogrammet framstår stort sett som den viktigste finansieringskilden knyttet til ulike aktiviteter som restaurering og skjøtsel, næringsutvikling, stedsutvikling, kunnskaps- og kompetanseheving og profilering og formidling. Kulturminnefondet er en integrert aktør i Verdiskapingsprogrammet, og mottar øremerkede midler fra statsbudsjettet til bruk i pilotprosjektene i programperioden. Når det gjelder restaurering og skjøtsel, er det disse midlene som er hyppigst benyttet. Videre er fylkeskommunene og kommunene de viktigste finansieringskildene. Bedrifter og private aktører spiller også en viktig rolle i enkelte prosjekter. Bildet over hvem som er de viktigste finansieringskildene er i liten grad endret sammenlignet med 2007, men det virker som både kommunen, fylkeskommunen, fylkesmannen, bedrifter og private aktører har fått en noe større betydning enn tidligere.

Når det gjelder næringsutvikling, er det i tillegg til Verdiskapingsprogrammet kommunen, fylkeskommunen, Innovasjon Norge, bedrifter og private som er de viktigste aktørene. Sammenlignet med 2007 er det små endringer i forhold til grad av medvirkning blant de ulike aktørene. Innovasjon Norge og private bedrifter har bidratt med finansiering av aktiviteter knyttet til næringsutvikling i fem av pilotprosjektene. Det er således fortsatt grunn til å forvente økt innsats fra bedrifter, private aktører og Innovasjon Norge etter hvert som fokuset dreier mer over på næringsutvikling. I forbindelse med pilotprosjektsamlinger og casestudier har vi også fått tilbakemeldinger på at Innovasjon Norge sine virkemidler ikke er så godt tilpasset prosjekter hvor man fokuserer på en bredere verdiskaping der

”lønnsomheten” går ut over den rent økonomiske. Det synes sånn sett å være behov for en dialog mellom ulike virkemiddelaktører for å løse disse utfordringene.

Når det gjelder tiltak knyttet til stedsutvikling, synes kommunene å ha kommet mer med. Videre har FoU-miljøer fått større betydning i forhold til kunnskaps- og kompetanseutvikling.

5. Forankring

God forankring av pilotprosjektene blant aktuelle aktører på ulike nivåer er en forutsetning for å nå målsetningene i pilotprosjektene og i Verdiskapingsprogrammet som helhet.

I rapporteringen for 2008 er det sju prosjekter som gir uttrykk for at pilotprosjektet er svært godt eller godt forankret på regionalt nivå. Dette er tre færre enn i 2007. Tilsvarende tall i forhold til forankring på lokalt nivå ligger på sju både i 2007 og 2008. Dette viser at forankringsarbeidet er en langsiktig prosess, og at det fortsatt er viktig å prioritere forankringsarbeid i flere av pilotprosjektene. Det er tre pilotprosjekter som rapporterer om lite behov for forankring på lokalt nivå, og på regionalt nivå er det kun to som rapporterer om lite behov for forankring.

Deltakelse og involvering fra frivillige lag og organisasjoner er ofte viktig som grunnlag for å skape engasjement knyttet til arbeidet i pilotprosjektene. Graden av deltakelse fra lag og frivillige organisasjoner synes ikke å ha blitt styrket siden rapporteringen for 2007. Ti av prosjektene rapporterer om at frivillige lag og organisasjoner er involvert i noen eller stor grad. Av ulike typer lag og foreninger som er involvert, nevnes: venneforeninger, sogelag/historielag, nærmiljøutvalg, turlag, kulturminnelag, fortidsminneforeninger, husflidslag, hagelag, festivaler, bygdelag/grendelag, produsentnettverk, kystlag, vikinglag, sangkor, teater, Rotary, LO, brukseierlag og spesielle prosjekter.

At det fortsatt er behov for å prioritere forankringsarbeid, bekreftes også av pilotprosjektene egne vurderinger. 11 av pilotprosjektene sier at forankringsarbeid er prioritert i stor eller svært stor grad. De viktigste målgruppene for forankringsarbeidet har vært politisk og administrativt nivå i kommunene og fylkeskommunene. Videre er det flere som trekker fram innbyggerne i kommunene, reiselivsbedrifter, andre bedrifter, frivillige lag, organisasjoner og foreninger. Fylkesmannen, Innovasjon Norge og næringsorganisasjoner er også til en viss grad prioritert, men havner et stykke lenger ned på lista sammenlignet med de øvrige.

Omfanget av folkemøter, dagnader og tiltak for å etablere nettverk og møteplasser synes å ligge på samme nivå som i 2007. Av nye nettverk og møteplasser som er etablert i 2008, nevnes:

- Odda: Etablering av nettverk i forhold til European Routes of industrial heritage ERIH). Norsk vasskraft og Industrierbeidarmuseum (NVIM) og Reiseliv i industriens vugge (RIIV).
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund: Arbeidsgruppe 2010 (gruppe bestående av representanter fra kommuner, reiseliv, museum, fylke for å videreføre tiltak etter 2010), arbeidsgruppe knyttet til arbeid med klippfisk, styringsgruppe for portalutvikling og samarbeidsgruppe med næringspolitisk råd
- Hamningberg: 3 folkemøter over 2 dager for å informere og forankre
- Nærøyfjorden Verdensarvpark: Etablering av næringshage og nettverksmøte/tenkeloft for alle organiserte aktører og forvaltning
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland: Erfaringsseminar i Lofoten og Vega (delprosjektene møtes 3 ganger i året for erfaringsutveksling), Fortellerforum Lofoten og Fortellerforum Vega, Byggeskikk Lofoten (seminarrekke og møteplass for fokus på byggeskikk)
- Porto Franco: Porto Franco-produkter, Kystled Sør, Frihavnsdagene og 2 EU-prosjekter (Fremtidskyster, Coast Alive)
- Pilegrimsleden: Hedmark og Akershus fylkeskommuner er invitert med i pilotprosjektet, samling med EU-partnere
- Norsk Tradisjonsfisk: Etablering av nettverk i HALD-regionen mellom lokale og regionale aktører for å styrke samarbeidet og samhandlingen i pilotprosjektet. Formålet er å etablere en helhetlig tilnærming og satsing i pilotprosjektet og nye regionale prosjekter. HALD IKS har fått tildelt koordinatorrollen.
- Valdres natur- og kulturpark: Forum for landbruk (koordinering av virkemidler), arbeidsgruppe for utarbeidelse av byggeskikkveileder,

håndverksnettverk (kurs/diskusjonsforum), stavkirkegruppe (samarbeid mellom kirkeverger rundt tilrettelegging og markedsføring)

- Nasjonalparkriket: Samarbeid mellom landbrukskontorene og Kulturminnefondet for koordinering av SMIL-midler og Kulturminnefondets midler, fellessamling med fokus på formidling

I tillegg til disse nettverkene, spiller også prosjektene på et bredt spekter av eksisterende nettverk og møteplasser. Dette dreier seg i stor grad om ulike næringslag/-sammenslutninger, spesielt knyttet til mat, kultur, reiseliv og landbruk. I tillegg nevnes ulike frivillige lag og organisasjoner. I 2008 har også 10 av prosjektene i større eller mindre grad fått med eksisterende nettverk som ikke har vært med tidligere.

I de seks pilotprosjektene hvor det er blitt tatt initiativ til dugnader, er disse relativt jevnt fordelt på restaurering av kulturminner, skjøtsel/rydding rundt kulturminner, kartlegging og registrering, rydding av stier og ferdselsårer, merking og informasjon og bistand i forbindelse med ulike arrangementer. Det rapporteres om at oppslutningen om dugnadsarbeidet har vært god, og de viktigste deltakerne har vært lokalbefolkningen generelt, grunneiere og lag/organisasjoner.

Dersom kulturarven skal kunne tas i bruk som en viktig ressurs for samfunnsutviklingen, må et bredt spekter av aktører involveres. Videre er det en forutsetning at disse ser verdien og potensialet som ligger i kulturarven og at de i fellesskap foretar prioriteringer som fremmer kulturarven som ressurs.

Som grunnlag for å stimulere til gode entreprenør- og verdiskapingsprosesser, har samhandling etter triple helix-modellen i økende grad blitt trukket fram som en viktig suksessfaktor de senere årene. Det vil si at man får til et godt samspill mellom næringsliv, offentlig forvaltning og FoU som bidrar til en positiv utviklingsspiral. I forhold til en bredere verdiskapingsprosess vil det også være viktig å inkludere frivillig sektor på slike samhandlingsarenaer. Det vil si at man utvider triple helix-modellen til en *quadruple* helix-modell. Frivillig sektor spiller en viktig rolle i forhold til å spre kunnskap og skape engasjement knyttet til kulturarven som ressurs for verdiskaping. Involvering og deltakelse gjennom

frivillig arbeid og dugnadsinnsats er positivt med tanke på å styrke lokal identitet og tilhørighet rundt kulturarven.

Ut fra erfaringene i pilotprosjektene så langt, ser vi at det er etablert mange nettverk, også innen det frivillige. Mange av nettverkene ser ut til å være nettverk mellom "likemenn", dvs. at nettverkene i stor grad fungerer som møteplasser for aktører med like funksjoner eller formål. Ut fra erfaringene med triple (quaduple) helix-modellen, vil det i tiden framover også være en utfordring å få til et godt samspill på tvers av aktører innen næringsliv, offentlig forvaltning, FoU og frivillig sektor. Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallvinkler knyttet til samme interessefelt. Dette er en utfordring som ikke bare angår pilotprosjektene, men Verdiskapingsprogrammet som helhet. For å lykkes med store og ambisiøse målsetninger må et bredt spekter av aktører dra lasset i samme retning.

6. Kulturarven

En av hovedmålsetningene i Verdiskapingsprogrammet er å ta bedre vare på kulturarven. Kulturarven kan være både materiell og immateriell, og det er gjerne tette koblinger mellom den materielle og immaterielle kulturarven. Det er derfor av interesse å få en oversikt over hvilke deler av kulturarven pilotprosjektene fokuserer på, og i hvilken grad og på hvilken måte den materielle og immaterielle kulturarven blir sett i sammenheng.

Nedenfor har vi satt opp en oversikt over hvilke deler av kulturarven som er i fokus i de ulike pilotprosjektene:

- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK):
 - Materiell kulturarv: Istandsetting/restaurering av mange ulike bygg og objekter (hus, naust, steingarder, båter, varder, radar). Videre jobbes det med rydding, informasjon og tilgjengelighet.
 - Immateriell kulturarv: Sterkt fokus på immateriell verdiskaping gjennom en rekke formidlingstiltak og tiltak med kunnskapsheving som formål. Målgrupper er lokalbefolkning og tilreisende. Som eksempel nevnes produksjon av guidemanus for sentrale tema, produksjon av scenefortelling om losen, etablering av LOS-korps (lokalt fortellerkorps/guider) og næmingeprojektet (overføring av kunnskap om lokal håndverkstradisjon).
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland:
 - Materiell kulturarv: Bygninger, kaier, fiskevær, båter, tidligere kinobygg, handelssteder, tidligere skolebygg, rorbuer, tidligere butikker.
 - Immateriell kulturarv: Fortellinger om og fra kystkulturen, ferdselsårer til lands og til havs, tørrfiskfestival, tradisjonsmat, kunnskap om robåter, byggeskikk, dagligliv i Vegaøyene.

- Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning:
 - Materiell kulturarv: Restaurering av verneverdige bygg og tradisjonelle samlingspunkt i bygda. Utbedring av småbåthavna slik at den kan brukes som før.
 - Immateriell kulturarv: Gjennom delprosjektet "Dokumentasjon og lokalhistorie" blir nye generasjoner kjent med oppskrifter, tradisjoner, levesett, osv. i Hamningberg. På folkemøte ble deltakere oppmuntret til å dele historier, og noen av disse skal danne grunnlag for nedtegning i bok/brosjyre.
- Nasjonalparkriket:
 - Materiell kulturarv: Gamle bygninger, steinbrudd, gruver, fangstanlegg, bruer, veganlegg og kulturlandskapet generelt.
 - Immateriell kulturarv: Gammel bygningsteknikk, historier (fortelling), mattradisjoner, formidling av f.eks. dokumentasjon.
- Norsk Tradisjonsfisk:
 - Materiell kulturarv: Bygninger, kai/brygge, gjenstander, produksjonsutstyr, redskaper og verktøy, emballasje, produkter, fiskeredskaper, småbåter.
 - Immateriell kulturarv: Fortellinger og historier, handlingsbåren kunnskap, produksjonsmetoder, oppskrifter, matkultur, produkt-historie, fiskeri- og oppdrettshistorie.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark:
 - Materiell kulturarv: Bygninger, stier, krigsminner, landskap, båter, kirker, og bautasteiner.
 - Immateriell kulturarv: Handverk, historier, matkultur, arkivtilfang, bilder og musikk.
- Oddaprosessen:

- Materiell kulturarv: Smelteverkstomta, Norsk vasskraft og Industriarbeidarmuseum (NVIM) inkl. rørgater, Trallebanen i Skjeggedal og Delvis Almerketomta (European).
- Immateriell kulturarv: Kart- og tegningsarkivet, smelteverkshistorie, kompetanse på restaurering av teknisk- industrielle kulturminner.
- Perler i Nordsjøløypa:
 - Materiell kulturarv: Saltebua og steinalderbuplassen ved Kystmuseet i Øygarden, Gjerdet kulturminnegard og Fjell festning i Fjell og Trellevik kystkultursenter og Handelsstaden Glesvær i Sund.
 - Immateriell kulturarv: Nordsjøløypa, historiefortellinger, sanger, lokal mat- og handverkstradisjoner, opplevelser, aktiviteter og erfaringer.
- Pilotprosjekt Pilegrimsleden:
 - Materiell kulturarv: Veifar, bruer og andre veirelaterte anlegg, bygninger/kirker, merkestener, vannkilder/oppkommer, kors, m.m.
 - Immateriell kulturarv: Vandringen mot helligdommen, historiene og fortellingene.
- Porto Franco - Kristiansands kulturelle frihavn:
 - Materiell kulturarv: Fartøyer, båter, fyrstasjoner, redskaper, bygninger, et komplett dokkanlegg med utstyr, verktøy, kraner. osv.
 - Immateriell kulturarv: Hele det maritime univers. Fortellinger, sangtradisjoner, håndverkskunnskap, hav- og havnehistorie, litteratur og navnetradisjoner i spennet mellom villsaudrift og dampmaskiner.
- Valdres natur- og kulturpark:
 - Materiell kulturarv: Stavkirker, eldre gardsbebyggelse, stølsbebyggelse, kulturlandskap og biologisk mangfold.

Kulturminner som har betydning for mange eller minner som ligger strategisk tilgjengelig.

- Immateriell kulturarv: Stølsdrift med samspillet mellom menneske, dyr og natur. Mattradisjoner, håndverkstradisjoner, musikk, historie, tro og overtro.
- Verdiskapingsprosjektet Hammerdalen:
 - Materiell kulturarv: Industriområdet med bygninger, tekniske minner, biler, elv og landskap.
 - Immateriell kulturarv: I hovedsak arkivmateriale, men potensialet for muntlige kilder er stort og ubrukt, og er et viktig satsingsområde for 2009-2010.

Oversikten over viser at pilotprosjektene dekker et relativt bredt spekter av kulturarven. Når det gjelder den materielle kulturarven, fokuseres det på ulike kulturminner knyttet til ferdsel (land og sjø), jordbruk, fiske, bosetting, forsvar, religion, håndverk, kraftproduksjon, industri, jakt og fangst. I forhold til den immaterielle kulturarven er fokus i pilotprosjektene på historie, religion, myter, sagn, tradisjoner (håndverk og mattradisjoner), drifts- og produksjonsmetoder, stedsnavn, språkutvikling, litteratur, musikk, kunst og teater.

Det virker som om alle pilotprosjektene har fokus på sammenhengene mellom materiell og immateriell kulturarv, og flere gir også uttrykk for at den immaterielle kulturarven er en forutsetning for verdiskaping rundt den materielle kulturarven. Det pekes på ulike aktiviteter hvor disse sammenhengene er viktige, f.eks. i forhold til guiding, formidling, historiefortelling, demonstrasjoner og utstillinger. Porto Franco gir også uttrykk for at prosjektet ikke opererer med noe skille mellom materiell og immateriell kulturarv. Målet er å formidle den immaterielle kulturarven gjennom bruk av den materielle.

Fire av pilotprosjektene gav i 2007 uttrykk for at det var foretatt mye eller svært mye kartlegging av ressurser knyttet til kulturarven.⁵ Det var også fire pilotprosjekter som gav tilsvarende svar i 2008⁶, men det var kun to av disse som gav tilsvarende svar i 2008. Det vil si at så langt har seks av pilotprosjektene rapportert om betydelig kartleggings- og registreringsarbeid. Resten gir uttrykk for at det er foretatt noe kartlegging og registrering. I tillegg til mer generelle kulturminneregistreringer, nevnes spesielle kartlegginger/registreringer av gamle bygninger, tradisjoner, fortellinger, bilder, sjømerker, fortøyningsfester, forsvarsanlegg, bruk av kulturmiljøer, produksjonsprosesser, håndverkstradisjoner, fangstanlegg, vanningsanlegg. Det er også gjennomført kartlegginger i forbindelse med utarbeidelse av skjøtselsplaner og registreringer i forbindelse med restaureringsarbeid. I 2007 var det seks av pilotprosjektene som oppga at kartleggingene delvis er sammenstilt og gjort tilgjengelig for allmennheten.⁷ I 2008 er dette tallet økt til åtte.⁸ De viktigste formidlingsformene er presentasjoner på møter, utarbeidelse av skriftlige dokumenter og kart. Fire pilotprosjekter har også presentert resultater på internett og de fleste har fått omtale i media.

I alle pilotprosjektene er det utarbeidet søknader om restaurering, skjøtselstiltak og tilgjengelighet knyttet til kulturminner. I 2007 skilte Nordland, Nord-Gudbrandsdal og Valdres seg ut med henholdsvis 40, 20 og 12 søknader, mens antallet i de andre pilotprosjektene varierte fra to til ni. Nordland og Valdres har også utarbeidet flest søknader i 2008⁹, med henholdsvis 20 og 24 søknader. I 2008 er det imidlertid flere andre pilotprosjekter som har økt antallet søknader. Pilegrimsleden har utarbeid 17 søknader, Nærøyfjorden ti og Porto Franco ni. De

⁵ Hammerdalen, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Nasjonalparkriket.

⁶ Hammerdalen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilotprosjekt Pilegrimsleden, Porto Franco.

⁷ Nærøyfjorden, Porto Franco, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur og Kulturpark, Nasjonalparkriket.

⁸ Nye i 2008: Perler i Nordsjøløypa, Pilegrimsleden og Hammerdalen.

⁹ Antall søknader i Nasjonalparkriket er ikke angitt.

øvrige varierer fra en til sju. Alle pilotprosjektene, men unntak av Hammerdalen, har fått innvilget søknader om restaurering, skjøtsel eller tilgjengelighet.

Innen utgangen av 2007 var det 116 søknader som ble rapportert innvilget. Tilsvarende tall for 2008 er 94¹⁰. Det er også rapportert om 50 søknader som har fått avslag. 26 av disse omfatter Nordland og Valdres, som også har sendt flest søknader. Fem av pilotprosjektene svarer at den viktigste årsaken til avslag er at midlene ikke strekker til, men at søknadene ble vurdert som støtteverdige. Tre av prosjektene svarer at den viktigste årsakene til avslag er at søknadene ikke tilfredsstillende formelle krav.

I 2007 var det fem av pilotprosjektene som hadde ferdigstilt tiltak siden Verdiskapingsprogrammet startet. Dette tallet er økt til ni i 2008. Totalt dreier dette seg om ca. 60 tiltak, og mange av disse omfatter ulike typer bygninger. Dette dreier om bygninger knyttet til industri, jordbruk, fiske og kultur. Videre nevnes tiltak knyttet til steinalderbuplass, kulturlandskap i stølsområde og kulturstier. Fra Porto Franco rapporteres det om at fartøyer er i kontinuerlig istandsetting, men at to faste installasjoner på land er ferdig restaurert.

Samlet sett kan vi si at Verdiskapingsprogrammet så langt har bidratt til økt fokus og innsats for bevaring av kulturarven, både den immaterielle og materielle. Over 200 søknader om restaureringstiltak er innvilget, og ca. 60 tiltak er så langt ferdigstilt. Parallelt med dette foregår det også i flere av pilotprosjektene omfattende kartleggings- og registreringsarbeid som systematiseres og formidles. Sann sett er det grunn til å forvente en årlig vekst i antallet restaureringstiltak. Det er tidkrevende prosesser knyttet til det å planlegge tiltak, utarbeide søknader og gjennomføre tiltakene. Gjennom de to første årene er det opparbeidet erfaringer og oversikt som pilotprosjektene vil dra nytte av i det videre arbeidet.

¹⁰ I forbindelse med rapportering for 2007 var det noen prosjekter som hadde hatt lenger prosjektperiode enn ett år.

7. Kunnskap

En av de sentrale målsetningene med verdiskapingsprogrammet er også å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Når det gjelder tilgang på kompetanse i pilotprosjektene, rapporterer alle prosjektene om at de har tilgang på prosess-/prosjektlederkompetanse og kulturminnefaglig kompetanse. Ikke alle har tilgang på økonomisk kompetanse og etablererkompetanse. Det er henholdsvis ti og ni pilotprosjekter som rapporterer om tilgang på slik kompetanse. Videre er det åtte prosjekter som har gitt uttrykk for at de har tilgang på samhandlingskompetanse, og sju pilotprosjekter har sagt de har tilgang på naturfaglig kompetanse og markeds- og salgskompetanse. At ikke alle har tilgang på samhandlingskompetanse kan være en utfordring med tanke på at det som oftest vil være nødvendig å få til et godt samspill og samarbeid mellom et bredt spekter av aktører for å nå de brede og dyptgripende målsetningene i Verdiskapingsprogrammet. Markeds- og salgskompetanse vil også være viktig for å markedsføre og profilere pilotprosjektene og fremme det økonomiske verdiskapingspotensialet.

På spørsmål til pilotprosjektene om hvordan de vurderer tilgangen til kompetanse i pilotprosjektet, er det 9 av prosjektene som vurderer den som god, 2 prosjekter¹¹ vurderer den som svært god og ett vurderer den som ”både og”¹².

På spørsmål om hva slags kompetanse det savnes tilgang til, nevnes konkret både mediakompetanse, markeds- og salgskompetanse, opplevelsesøkonomi, etablererkompetanse og designkompetanse, pedagogikk og tilrettelegging av web-løsninger. Når det gjelder samhandlingskompetanse, etterlyser Perler i Nordsjøløypa behov for bedre samhandlingskompetanse i prosjektgruppa. Nasjonalparkriket ser behov for mer samhandling mellom eksisterende kompetanse enn mer kompetanse inn i prosjektet.

¹¹ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK) og Den verdifulle kystkulturen i Nordland.

¹² Perler i Nordsjøløypa

Selv om enkelte av pilotprosjektene savner tilgang til visse typer kompetanse, bidrar også prosjektene til å generere kompetanse på mange områder. Konkret vises det til at det blir utviklet kompetanse på følgende områder:

- Restaurerings-/håndverkskompetanse
- Kulturminnefaglig kompetanse
- Ny kunnskap gjennom kartlegging og registreringer
- Historiekompetanse
- Nettverks-/samarbeids-/samhandlings-/forankringskompetanse
- Mellomromskompetanse
- Prosjektlederkompetanse
- Prosesskompetanse/strategikompetanse
- Formidlingskompetanse (historieformidling)
- Søknadskompetanse
- Markedsfaglig kompetanse
- Forretningskompetanse/økonomisk kompetanse/etablererkompetanse/produktutviklingskompetanse
- Utviklingskompetanse (regionalt og lokalt)
- FoU-kompetanse

Det er verdt å merke seg at i tillegg til å generere ulike former for kompetanse i forhold til kulturarven, er det vel så mange som trekker fram kompetanse i forhold til ledelse, prosess, nettverk og samhandling. Dette understreker behovet for kompetanse i forhold til å mobilisere og skape gode samarbeidsrelasjoner mellom ulike aktører. Som tidligere nevnt er det behov for et godt samspill mellom

næringsliv, offentlige aktører (både politiske og administrative), Fou-miljøer, frivillig sektor og befolkningen som grunnlag for å nå målsetningene i verdiskapingsprogrammet på et best mulig måte. Dette er en krevende oppgave som forutsetter både kompetanse og tid til å gjennomføre nødvendige prosesser og oppgaver. Fokus på samhandling, samarbeid og koordinering vil være en kontinuerlig prosess under hele prosjektperioden til Verdiskapingsprogrammet, og vil også måtte videreføres etter at Verdiskapingsprogrammet er avsluttet.

Videre er det i forhold til kompetanseutviklingen verdt å merke seg at 11 av pilotprosjektene har etablert samarbeid med en eller flere kompetanseinstitusjoner. Av kompetanseinstitusjoner som nevnes er museer, fagavdelinger i fylkeskommunene og kommunene, håndverksbedrifter, skoleverket, Sintef, Høgskolen i Sogn og Fjordane, Universitetet i Bergen, Aurland Naturverkstad, Universitetet for miljø og biovitenskap, Telemarksforskning, Nordlandsforskning, Agderforskning, Høgskolen i Vestfold, Norsk institutt for kulturminneforskning, Nidarosdomens restaureringsarbeider, Norsk kulturarv, Pilegrimsforeninger, Polytec, Høgskolen på Stord/Haugesund, Norges handelshøgskole, Museum Vest, Bioforsk, Bedriftsøkonomisk institutt (BI), Norsk senter for bygdeforskning, Senter for bygdekultur.

I 2007 var det i sju av pilotprosjektene igangsatt sju FoU-prosjekter som en del av, eller som et resultat av, Verdiskapingsprogrammet.¹³ I 2008 er dette tallet økt til ni. Pilotprosjekter som ikke har igangsatt FoU-prosjekter er Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Hamningberg og Nasjonalparkriket. FoU-prosjektene må antas å være viktige i pilotprosjektene, men også for å få systematisert og formidlet erfaringer med Verdiskapingsprogrammet som kan komme bredere målgrupper til gode. Det er 16-17 ulike forskningsmiljøer som er involvert i disse FoU-prosjektene, noe som er en økning på 6-7 miljøer fra 2007.

Flere pilotprosjekter arbeider også med å generere og spre kunnskap om kulturminner og verdiskaping lokalt. Antallet pilotprosjekter som har involvert barnehager, skoler eller andre oppvekstinstitusjoner i forbindelse med

¹³ Nærøyfjorden, Hammerdalen, Porto Franco, Perler i Nordsjøløypa, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur og Kulturpark, Nasjonalparkriket.

kunnskapsoppbyggingen i regi av pilotprosjektet, har økt fra åtte i 2007 til ti i 2008. Det er Nordland og Perler i Nordsjøløypa som i størst grad har involvert slike institusjoner, henholdsvis 10 og 30. Flere av oppvekstinstitusjonene er involvert i tiltak knyttet til den kulturelle skolesekken. Ellers er skoler involvert i forbindelse med utarbeidelse av undervisningsmateriell, prosjektarbeid og formidling.

Formidling av kunnskap om målsetninger, aktiviteter og erfaringer i pilotprosjektet, er en høyt prioritert oppgave i ti av prosjektene. I 2007 var det ingen pilotprosjekter som hadde utarbeidet formidlingsplan, men 10 hadde dette under arbeid. I 2008 er det fire pilotprosjekter som har en slik plan ferdig, mens fire fortsatt har en slik plan under arbeid. Ni av pilotprosjektene har så langt utpekt spesielle målgrupper for formidlingsarbeidet. Dette er ett prosjekt mer enn i 2007. Viktige målgrupper for formidling og kompetanseheving som trekkes fram er:

- lokale entreprenører, håndverkere
- skoler, studenter, skolebarn
- innbyggere/lokalbefolkning
- tilreisende/turister
- reiselivsbedrifter, matprodusenter, stølsbrukere, vertskap, andre virksomheter
- førstelinjepersonell i reiselivsbedrifter og offentlige institusjoner
- media

Viktigste formidlingskanaler er foredrag/presentasjoner på møter/arrangementer, kurs, formidling gjennom direkte besøk til brukere og via internett. Det drives også til en viss grad formidling gjennom folkemøter, nyhetsblad, besøk til brukerne, via media og i form av kurs.

På spørsmål om i hvilken grad pilotprosjektene har bidratt til å skape økt kunnskap om kulturarvens verdiskapingseffekter (miljømessig, kulturelt, sosialt og

økonomisk) blant aktuelle interessenter, var det i 2007 6 prosjekter som svarte i stor grad¹⁴, 4 i noen grad og 2 som svarte i liten grad/vet ikke. I 2008 er det ett¹⁵ prosjekt som svarer i svært stor grad, 5 som svarer i stor grad¹⁶ og 6 som svarer i noen grad. Vurderingene er altså mer positive i forhold til dette spørsmålet i 2008 enn i 2007. Likevel viser resultatene at flere av pilotprosjektene fortsatt har behov for stort fokus på kompetansebygging og formidling. For å få til best mulig samhandling mellom ulike aktører i forhold til å nå felles mål, er det viktig at involverte og berørte aktører har kunnskaper om, og forståelse av, ulike former for verdiskapingsprosesser knyttet til kulturarven.

¹⁴ Nærøyfjorden, Hammerdalen, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Norsk Tradisjonsfisk og Nasjonalparkriket.

¹⁵ Den verdifulle kystkulturen i Nordland

¹⁶ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK), Nærøyfjorden, Porto Franco, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen.

8. Verdiskaping

8.1 Miljømessig verdiskaping

I forhold til miljømessig verdiskaping, har rapporteringssystemet hatt fokus på i hvilken grad arbeidet med verdiskaping knyttet til kulturminner har positive ringvirkninger i forhold til miljø og landskap i et mer helhetlig perspektiv.

Indikatorer på miljømessig verdiskaping fokuserer på effekter av bevaring og utvikling av kulturarven i forhold til vedlikehold av helhetlige kulturlandskap, bevaring av naturfaglige verdier (biologisk mangfold), reduksjon av forurensning og forsøpling og bruk av ressurs- og energiøkonomiske løsninger.

I alle pilotprosjektene blir landskap vurdert å ha svært stor eller stor betydning som ramme for arbeidet med kulturminner. Pilotprosjektene har i den forbindelse blitt bedt om å gjøre rede for hva slags betydning landskapet har som ramme for arbeidet med kulturminner. I Odda er landskapet beskrevet som bakgrunnen for vassdragsutbyggingen og som et fundament for smelteverkets og lokalsamfunnets historie. I Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund blir den værharde kyststrekningen omtalt som spektakulær og spesiell som følge av nærheten til naturelementene, særegne naturlandskapsformer og et kulturlandskap formet av mennesker som har måttet tilpasse seg tidvis ekstreme leveforhold. Det understrekes at alt henger sammen. I Perler i Nordsjøløypa blir Nordsjøløypa fremhevet som identitetsskapende fellesnevner for kulturminnene langs kysten. Videre gis det uttrykk for at løypa fungerer som en tidslinje mellom kulturminnene fra fortid, nåtid og framtid. I Valdres blir landskapet sett på som svært viktig i stølsområdene, fordi det er landskapet og ressursgrunnlaget i landskapet som er utgangspunkt for stølsdrifta. Hvis stølsområdene bygges ned eller gror igjen, forsvinner grunnlaget for stølsdrift. I den forbindelse fremheves landskapet som viktig med tanke på formidlings- og opplevelsesverdi. I Valdres har stavkirkene også hatt og har en stor symbolverdi. Kirkene ble plassert fritt og skulle ses fra lang avstand. Området og landskapet rundt kirkene har derfor mye å si for kirkenes opplevelsesverdi. I Nærøyfjorden blir landskapet og forståelsen av landskapet – hvordan det har oppstått og hvordan det utvikler seg – oppfattet som det som knytter

kulturminnene til en forståelse av historien, og som gir kulturminnene relevans i framtiden. Landskapet omtales som limet som gjør enkeltobjekt til del av en helhet som folk kan identifisere seg med. Flesteparten av pilotprosjektene gir uttrykk for landskapets betydning for å plassere kulturminner inn i en sammenheng, både visuelt og historisk. Det synes å være en gjennomgående forståelse av at landskapet er viktig for opplevelsene, og at landskapet er viktig for å formidle ressursbruk, historie og samspillet mellom menneske, kultur og natur opp gjennom tidene.

Ni av pilotprosjektene gir også uttrykk for at restaurering og skjøtsel av kulturminner og -miljøer i svært stor eller stor grad stimulerer til skjøtsel og vedlikehold av helhetlige kulturlandskap. To pilotprosjekter rapporterer også om at restaurering og skjøtsel av kulturminner i stor grad utløser tiltak knyttet til bevaring av naturfaglige verdier (biologisk mangfold)¹⁷. Videre er det fem pilotprosjekter som rapporterer om at man i noen grad har slike effekter¹⁸. Noen av prosjektene rapporterer også om svært store eller store ringvirkninger i forhold til reduksjon av forurensning og/eller forsøpling,¹⁹ samt økt fokus på ressurs- og energiøkonomiske løsninger²⁰. Av eksempler som trekkes fram i forhold til det siste punktet, kan nevnes økt bruk av beite framfor kraftfôr, økt bruk av lokale råvarer, fokus på tiltak som stimulerer økt fysisk aktivitet, økt fokus på bærekraftig høsting, økt bruk av biobrensel og vannbåren varme. Flesteparten av prosjektene gir også uttrykk for at det legges stor vekt på å se bevaring og utvikling av kultur- og naturfaglige verdier i sammenheng.

Som eksempler på ressurs- og energiøkonomiske løsninger er det flere som peker på løsninger knyttet til fjernvarme (vannbåren varme). Bruk av biobrensel og solenergi blir også trukket fram i den forbindelse. Videre blir bruk av miljøvennlige

¹⁷ Perler i Nordsjøløypa, Nasjonalparkriket

¹⁸ Nærøyfjorden verdensarvpark, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen

¹⁹ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Norsk Tradisjonsfisk, Nasjonalparkriket, Pilegrimsleden og Hammerdalen

²⁰ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Oddaprosessen, Norsk Tradisjonsfisk, Perler i Nordsjøløypa, Valdres Natur og Kulturpark og Hammerdalen

materialer og oppmuntring til miljøvennlig transport trukket fram (padling, seiling, fotturer, sykling). Økt fokus på kortreist mat og lokal foredling blir også framhevet som ressurs- og energiøkonomiske løsninger.

8.2 Kulturell verdiskaping

Kulturell verdiskaping kan forstås som en styrking av lokal identitet og stolthet, noe som i seg selv er ”kulturell kapital”, og som kan brukes som innsatsfaktor i ulike mobiliserings- og utviklingsprosesser, f.eks. i forhold til symbolbruk og merkevareordninger. Den kulturelle kapitalen knyttet til kulturminnet er med andre ord både fellesgoder og ressurser for utviklingen av private goder. Av indikatorer på kulturell verdiskaping kan nevnes identitet, stedets særpreget, symbolbruk/merkevarer, kompetanse, omdømme, attraktivitet. Hvis den lokale identiteten, trivselen og attraktiviteten forsterkes og vokser, er det et uttrykk for en positiv kulturell verdiskaping.

Ut fra rapporteringssystemet gir 5 av pilotprosjektene uttrykk for at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til økt kunnskap og forståelse av historiske sammenhenger og tidligere generasjoners tradisjoner og levesett.²¹ De resterende gir uttrykk for at dette har skjedd i noen grad. Omtrent tilsvarende fordeling finner vi også i forhold til hvorvidt pilotprosjektet har bidratt til styrking av identitet og stedstilhørighet. Samlet sett er det små endringer i vurderingene fra 2007. Enkelte pilotprosjekter har imidlertid justert ned sine vurderinger mens andre har justert dem opp.

Pilotene peker på flere suksessfaktorer i forhold til å styrke identitet og stedstilhørighet. På samme måte som i 2007 blir deltakelse i aktiviteter og prosesser, informasjon, dialog og synliggjøring framhevet som viktig. I 2008 synes det også i større grad å være en tendens til at realisering av tiltak oppfattes som viktig. Dette er ikke unaturlig siden det etter hvert har blitt et betydelig antall tiltak som har blitt ferdigstilt. Det vises i den forbindelse til prosjekter og tiltak som har

²¹ Nærøyfjorden verdensarvpark, Hammerdalen, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Perler i Nordsjøløypa

blitt godt mottatt lokalt. Bruk av lokale krefter i formidling av livet i tidligere tider oppleves som virkningsfullt. Videre framheves positivt fokus på kulturarven og mulighetene andre ser i den, dvs. at man er en del av noe som verdsettes av andre, noe som gir status og stolthet. Økt oppmerksomhet i media og at flere får interesse for kulturarven og ser utviklingsmuligheter støtter opp under dette.

Sju av pilotprosjektene rapporterer at prosjektområdets omdømme og attraktivitet i stor grad har blitt styrket. Tilsvarende tall for 2008 er tre.²² Andelen som har svart i noen grad har imidlertid økt. Vi antar at dette skyldes at vurderingene i forbindelse med den første rapporteringen var i overkant positive snarere enn at pilotprosjektene omdømme og attraktivitet har blitt redusert. På spørsmål om på hvilken måte arbeidet med pilotprosjektene har bidratt til å styrke områdenes omdømme og attraktivitet, er det ulike faktorer som trekkes fram. I Atlanterhavsvegen Bud Kristiansund vises det til at man så smått begynner å merke effekten av reiselivsrelaterte tiltak, men at man forventer at effekten vil være mer målbar i årene som kommer. I Perler i Nordsjøløypa merker man større engasjement og interesse for stedet sin egenart, særlig gjennom arbeid med historiefortelling. I fiskeværet Hamningberg har fasader blitt pusset opp, og utbedring av havneforhold og muligheter for parkering har lettet tilgjengelighet og attraktivitet. Nærøyfjorden opplever positiv omtale i media og i sosiale sammenhenger. Det har blitt utviklet gode aktivitetstilbud med god og aktiv formidling. I Nordland har man klart å tydeliggjøre kulturarven og få til en kvalitetsheving både i bruk og formidling av kulturarven. Lignende erfaringer trekkes også fram i de andre pilotprosjektene.

Ni av pilotprosjektene svarer at ressurser knyttet til kulturarven i stor eller svært stor grad blir benyttet som grunnlag for merkevarebygging og stedsprofilering. Her er svarene omtrent identiske med svarene fra 2007. Ni av pilotprosjektene hadde også fra og med 2007 utviklet egne symboler, logoer eller merkevarer. I forbindelse med rapporteringen for 2008 ble det stilt spørsmål om det er utviklet nye symboler, logoer eller merkevarer knyttet til pilotprosjektet i 2008, og her har fire pilotprosjekter svart ja på dette. To av disse svarte nei på tilsvarende spørsmål i

²² Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen.

2007. Det vil si at det fram til nå er kun ett pilotprosjekt som ikke har utviklet egne symboler, logoer eller merkevarer.

8.3 Sosial verdiskaping

Sosial verdiskaping dreier seg om lokal bevissthet og engasjement rundt kulturminnet i pilotprosjektarbeidet. En slik bevissthet er verdifull fordi den er med på å fremme sosiale verdier som igjen blir viktige i mobiliserings- og utviklingsprosesser lokalt. Graden av samarbeid og samhandling er viktig for den sosiale verdiskapingen. Her er det interessant å se på hvordan samarbeid mellom ulike aktører foregår i pilotprosjektene, hva det er som gjør samarbeid vanskelig og hvilke målgrupper/aktører som er med å fremme eller hindre samarbeid. Indikatorer på sosial verdiskaping er dermed samhandling, samarbeid, engasjement, tilhørighet, fellesskap, nettverk, tillit.

Ut fra rapporteringen for 2007, var det kun tre av pilotprosjektene som rapporterte at de i stor grad har klart å skape bevissthet og engasjement blant ulike aktører om kulturarven som ressurs for steds- og produktutvikling.²³ Tilsvarende tall for rapporteringen i 2008 er fire. Videre er det sju av pilotene som gir uttrykk for at de i stor eller svært stor grad har fått til samarbeid mellom aktuelle aktører i forhold til dette. Dette er ett pilotprosjekt mer enn året før. Et tilsvarende resultat finner vi fra spørsmålet om hvorvidt pilotprosjektene har bidratt til å skape økt fellesskapsfølelse mellom ulike aktører - at de ser nytten av å trekke "lasset" i samme retning.

I 2007 var det 11 av pilotprosjektene som gav uttrykk for at det er spesielle målgrupper som det er vanskelig å mobilisere og trekke med. Dette tallet er i 2008 redusert til 8. Av målgrupper som er vanskelig å trekke med, nevnes grunneiere som er interessert i jaktrettigheter eller å privatisere verdiene, huseiere, enkelte politiske miljøer, næringsaktører, kommunal administrasjon, fylkeskommunale organ og deler av primærnæringen (at lokal foredling oppfattes som usolidarisk i forhold til landbrukssamvirke). Dette er målgrupper som ett eller flere av

²³ Nærøyfjorden, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland.

pilotprosjektene har trukket fram som vanskelig å mobilisere og trekke med. Målgruppene som oftest ble trukket fram av de som var vanskelig å mobilisere i 2007 var nærings- og reiseliv. Å trekke næringslivet med er fremdeles en utfordring for enkelte av pilotprosjektene.²⁴

Stort sett synes det ikke som om konflikter mellom ulike aktører i vesentlig grad er til hinder for å nå sentrale målsetninger i pilotprosjektene. I to av pilotprosjektene blir det imidlertid pekt på at konflikter i stor grad hindrer måloppnåelsen. Det er også fem prosjekter som svarer at konflikter i noen grad bidrar til å hindre måloppnåelsen. Sann sett er ikke konfliktnivået redusert siden 2007. Dette er ikke unaturlig etter hvert som flere aktører blir involvert. Konfliktenes knytter seg bl.a. til ulike synspunkter på bruk av bygninger og anlegg. Videre nevnes uenigheter i forhold til formål, rollefordeling, posisjonering, makt, økonomi og forståelse av verdiskaping.

8.4 Økonomisk verdiskaping

Når det gjelder spørsmål om økonomisk verdiskaping i rapporteringssystemet, har vi hatt fokus på verdiskaping på tilbudssiden. Denne formen for verdiskaping kan komme som et resultat av private virksomheter som opererer i det private markedet, men også offentlige inntekter og støtte for å fremme fellesgoder. Inngående kjennskap til den økonomiske verdiskapingen innebærer mer komplekse og detaljerte kartlegginger enn det rapporteringssystemet tillater, men utviklingstrekk er forsøkt belyst ved bruk av ulike indikatorer, f.eks. økning i antall besøkende til kulturminnet, økt tilflytting (attraksjon), nyetableringer, forretningsplaner, utvidelse av eksisterende virksomheter og økt sysselsetting. Sammenhengene mellom innsats og resultat kan imidlertid være vanskelig å fastslå, spesielt indirekte effekter.

Rapporteringen fra pilotprosjektene viser at det er utarbeidet forretningsplaner blant målgruppene i sju av pilotprosjektene i 2008. Tilsvarende tall for 2007 var

²⁴ Atlanterhavsvegen Bud Kristiansund, Perler i Nordsjøløypa, Valdres.

åtte. Samlet sett for disse årene, er det to pilotprosjekter hvor det foreløpig ikke er utarbeidet forretningsplaner blant målgruppene.

I seks pilotprosjekter er det etablert private virksomheter med støtte fra Verdiskapingsprogrammet i 2008.²⁵ Samlet sett dreier dette seg om 15-20 virksomheter fordelt på 1-6 virksomheter per pilotprosjekt, og det er sånn sett en jevnere fordeling av antallet virksomheter per pilotprosjekt enn ved forrige rapportering, hvor mesteparten av virksomhetene var knyttet til Nordland. Dette er også en naturlig utvikling siden Nordlandsprosjektet har vært et pilotprosjekt som ble startet tidligere enn de andre pilotprosjektene. De private virksomhetene fordeler seg på ulike virksomheter på følgende måte:

- Overnatting/servering/utleie: 4
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 1
- Håndverksvirksomhet: 2
- Restaurering og skjøtselsarbeid: 2
- Foredling og salg av lokal mat: 4
- Guiding og kulturformidling: 5

I tillegg til dette er det også etablert til sammen fire frivillige virksomheter fordelt på tre av pilotprosjektene²⁶ og fire offentlige virksomheter fordelt på to av pilotprosjektene.²⁷

Sysselsettingsveksten for nye virksomheter som har fått støtte fra Verdiskapingsprogrammet var samlet sett angitt til 18 årsverk fram til og med 2007. For 2008 er sysselsettingen knyttet til nye virksomheter rapportert å være på til sammen 15

²⁵ Nærøyfjorden verdensarvpark, Atlanterhavsvegen-Bud Kristiassund, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur og Kulturpark

²⁶ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden og Valdres Natur og Kulturpark.

²⁷ Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Valdres Natur og Kulturpark.

årsverk. 11 av disse er knyttet til Den verdifulle kystkulturen i Nordland (7) og Nærøyfjorden Verdensarvpark (4).

I åtte av pilotprosjektene ble det i 2008 også rapportert om at det er virksomheter som har utvidet sin aktivitet med støtte fra Verdiskapingsprogrammet.²⁸ Tre av disse rapporterer ikke om tilsvarende utvidelser i 2008²⁹, men to prosjekter som ikke rapporterte om slike utvidelser i 2007 har gjort det i 2008.³⁰ I 2008 er det tre prosjekter som til sammen rapporterer om at seks frivillige virksomheter har utvidet sin virksomhet. Fire prosjekter rapporterer om at til sammen 11 offentlige virksomheter har utvidet sin virksomhet. Tilsvarende rapporterer sju av pilotprosjektene om utvidelser av 20 eksisterende virksomheter. De private virksomhetene fordeler seg på ulike typer virksomheter på følgende måte:

- Overnatting/servering/utleie: 8
- Håndverksvirksomhet: 3
- Foredling og salg av lokal mat: 3
- Guiding og kulturformidling: 3
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 2
- Andre aktivitetstilbud: 2
- Restaurering og skjøtselsarbeid: 1

Samlet sysselsettingseffekt knyttet til virksomheter som har utvidet sin virksomhet med støtte fra Verdiskapingsprogrammet er anslått til 12 årsverk. Nordland skiller seg ut ved alene å stå for sju av disse. Økonomiske ringvirkninger i form av økning i antall besøkende, økt tilflytting, økt sysselsetting og økte underleveranser er fremdeles beskjedne. Dette er naturlig i og med at disse indikatorene i større grad

²⁸ Pilegrimsleden, Porto Franco, Hamningberg, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur og Kulturpark, Norsk Tradisjonsfisk, Nasjonalparkriket.

²⁹ Porto Franco, Hamningberg og Norsk Tradisjonsfisk

³⁰ Perler i Nordsjøløypa og Nærøyfjorden Verdensarvpark

er ment å skulle gjenspeile langsiktige forventninger. Det er imidlertid verdt å merke seg at det er tre pilotprosjekter som har svart at pilotprosjektet i stor grad har bidratt til økning i antall besøkende. Disse er Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Perler i Nordsjøløypa. Det var kun Den verdifulle kystkulturen i Nordland som ga like høy vurdering i 2007. I den forbindelse er det også viktig å være oppmerksom på at alle pilotprosjektene ikke har som målsetning å øke tilstrømmingen til områdene, men å utvikle et bedre tilbud til de som kommer.

8.5 Verdiskaping på tvers

Gjennom ”Verdiskaping på tvers”, ønsker vi å belyse sammenhengen mellom de ulike formene for verdiskaping og verdiskapingseffektene. Her er perspektivet at arbeidet med å få frem private produkter for markedet også kan bidra til å fremme sosiale, kulturelle og miljømessige verdier. På motsatt måte kan de sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene være ressurser for den økonomiske verdiskapingen. Med andre ord, vi ønsker å få fram hvorvidt pilotprosjektene er bevisst slike sammenhenger og hva slags prioriteringer som gjøres mellom dem.

Fire prosjekter gir uttrykk for at sosial-, kulturell-, miljømessig verdiskaping i svært stor grad blir brukt som ressurs for økonomisk verdiskaping. Videre er det ett prosjekt som svarer i stor grad og seks som svarer i noen grad. Dette er noenlunde på linje med besvarelsene for 2007, og det synes å være lagt spesiell vekt på sosial og kulturell verdiskaping i den første fasen av Verdiskapingsprogrammet. Motsatt var det i 2007 kun tre prosjekter som oppga at økonomisk verdiskaping i stor grad har blitt brukt som ressurs for sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping. Her er det interessant å legge merke til at vurderingene av effektene av den økonomiske verdiskapingen er betydelig høyere i 2008. Det er nå ett prosjekt som sier at den økonomiske verdiskapingen blir benyttet som ressurs for sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping i svært stor grad. Videre er det fem som svarer i stor grad og tre som svarer i noen grad. Dette har naturligvis sammenheng med at nye næringsvirksomheter er etablert og at eksisterende virksomheter er utvidet. Tilbakemeldingene i forhold til dette går på at utvidelsen av eksisterende virksomheter eller etableringen av nye virksomheter som har fokus på kulturarven, også bidrar til økt kulturell og sosial bevissthet om nettopp kulturarven som

ressurs. Når virksomheter utvides med utgangspunkt i kulturarven, utløses engasjement og interesse for et bredere sett av verdier. Videre blir gode næringsprosjekter som bevarer og utviklinger kulturarven gjennom bruk, benyttet som fyrtårn og gode eksempler for andre.

Dette indikerer at det i pilotprosjektene er økende bevissthet i forhold til ulike former for verdiskaping og sammenhengene mellom dem. At økonomisk verdiskaping ikke tidligere i samme grad har blitt sett på som ressurs for sosial, kulturell, miljømessig verdiskaping, har igjen med sammenhengen at mange av prosjektene har vært i en oppstartsfase. Etterhvert som den økonomiske verdiskapingen øker, bør det være grunn til også å forvente en økende positiv vekselvirkning mellom de ulike formene for verdiskaping. Så godt som alle pilotprosjektene rapporterer også at de vil prioritere økonomisk verdiskaping høyt i tiden som kommer, samtidig som de andre formene for verdiskaping vil ha like stort fokus.

I årsrapporten for 2007 ble det vist til at enkelte pekte på at bruken av kulturarven som et konkurransefortrinn bidrar til økt fokus og bevissthet i forhold til de kulturelle ressursene. Verdier fra økonomisk verdiskaping kan da reinvesteres i tiltak knyttet til sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping, slik at man kommer inn i en ”god sirkel” mellom ulike former for verdiskaping. Det er klart at dersom man lykkes med dette på bred basis, har man også nådd sentrale målsetninger i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, dvs. at kulturarven har fått økt betydning som ressurs for samfunns- og næringsutviklingen. Inntrykket er at flere av pilotprosjektene har kommet et lite skritt nærmere dette målet siden 2007, men målsetningene for Verdiskapingsprogrammet er ambisiøse og det er naturlig at det tar tid før målsetningene er forankret og institusjonalisert slik at man sikrer langsiktige og varige endringer. I denne prosessen vil imidlertid fokus på synliggjøring og formidling av mer kortsiktige delmål og resultater være viktig.

9. Konflikter og konflikthåndtering

I Verdiskapingsprogrammet er det et fokus på vern gjennom bruk. Sånn sett kan det oppstå konflikter mellom brukerinteresser og verneinteresser. Andre typer konflikter er kommentert under kap. 8.3 om sosial verdiskaping.

Sju av pilotprosjektene har rapportert om at det er aktiviteter som har utløst konflikter mellom bruk og vern. Ved forrige rapportering var det kun ett prosjekt som pekte på at slike konflikter ikke hadde forekommet. Det kan tyde på at konfliktnivået er blitt noe mindre. I 2008 er det to prosjekter som rapporterer om at konflikter mellom bruk og vern forekommer til stadighet, mens fem pilotprosjekter gir uttrykk for at slike konflikter har forekommet i enkelte tilfeller. Konfliktene ser i første rekke ut til å dreie seg om ulike interessemotsetninger innad i prosjektene, men det kan også være en utfordring å håndtere uforenlige krav fra ulike myndigheter. Eksempler på konflikter er:

- Uenighet om kulturminner skal bevares eller ikke. Spesiell konflikt i Odde i forbindelse med UNESCO-avklaring i 2008
- Uenighet om intern organisering
- Uenighet om prioritering og bruk av midler
- Uenighet om oppfølging av avtaler
- Uenighet mellom vernemyndigheters krav til restaurering og eiere/næringsinteresser i forhold til deres behov for tilrettelegging i forbindelse med ønsket bruk
- Uenighet i forhold til reguleringsplaner og tilrettelegging av infrastruktur
- Vanskelig å forene vernemyndighetenes krav til løsninger med Mattilsynets regelverk

- Vern gjennom bruk vil ofte kreve endret bruksformål, noe som ofte ikke er forenelig med vilkår for restauring fra vernemyndighetene
- Grunneiere har uttrykt bekymring i forhold til kartleggingsarbeid av frykt for vern og redusert råderett over arealene
- Ulike syn i forhold til restaurering/utbygging og vern
- Ivaretagelse av kulturminneforvaltningens krav til originalitet og helsemyndighetens krav til matservering og sanitæranlegg
- Konflikter mellom sikkerhetsforskrifter og originalitet, f.eks. i forhold til bruk av gamle fartøyer
- Konflikter i forhold til grunneiere når det gjelder tilrettlegging for økt ferdsel
- Problemer med å skape forståelse for kultur som næring. Frykt for stort omfang av vernede objekter som hemmer utviklingen
- Konflikter mellom større utbyggingsinteresser og kulturlandskapsinteresser
- Ulike syn på hvordan kulturminner skal brukes

Konflikter søkes løst gjennom informasjon, dialog, åpenhet og forsøk på etablering av omforente eller justerte løsninger. Det pekes også på at det i forbindelse med slike saker er viktig å vise respekt for hverandres synspunkter.

Det er kun ett av pilotprosjektene som rapporterer om at brukerinteresser og potensielle brukerkonflikter er kartlagt.³¹ Fire pilotprosjekter gir uttrykk for at dette er et arbeid som pågår.³²

Generelt synes det å være en utfordring for prosjekter som legger et helhetlig verdiskapingsbegrep til grunn for sitt arbeid, at noen av de viktigste virkemidlene

³¹ Perler i Norsjøløypa.

³² Porto Franco, Hammerdalen, Pilegrimsleden, Norsk Tradisjonsfisk.

knyttet til forvaltning av natur, kultur, landskap og næringsutvikling er sektorisert og fragmentert. Dersom man skal få ulike virkemidler til å spille på lag mot felles mål, blir det vanskelig å finne bærekraftige løsninger dersom ikke ulike instanser har muligheter for tilpasning av egne regler og retningslinjer. Dersom man skal bevare gjennom bruk, innebærer dette ofte en annen bruk enn tidligere. Dersom gamle bygg som har mistet sin funksjon ikke skal stå ubrukt og forfalle, kan det være nødvendig å akseptere visse endringer. Det synes derfor å være behov for en nærmere avklaring av prinsipper for hvor strengt kravet til antikvariske prinsipper skal håndheves i slike sammenhenger.

10. Programvurdering

10.1 Økonomiske og faglige ressurser

Ut fra tilbakemeldingene fra pilotprosjektene, kan det virke som om ressursene som stilles til rådighet gjennom Verdiskapingsprogrammet er for knappe. Det er tre prosjekter som rapporterer at ressursene er tilstrekkelige, to prosjekter som gir uttrykk for at ressursene nesten dekker behovet og sju prosjekter som gir uttrykk for at det er behov for mye mer ressurser. Dette er tilnærmet identisk med svarene fra forrige rapportering.

Av tiltak som det er behov for midler til, nevnes restaureringstiltak, prosjektledelse, sekretærtjenester, utviklingstiltak, produktutvikling, koordinering/oppfølging, kompetansehevingstiltak, innkjøp av ekstern kompetanse. Dette er områder som også ble trukket fram i 2007. Det er klart at behovet for midler varierer mellom prosjektene, som igjen varierer i størrelse og utstrekning. For prosjekter som omfatter mange kommuner og/eller fylker, kan man tenke seg at behovet for økonomiske ressurser nesten kan være utømmelige. Det blir også her vist til at det er behov for virkemidler som har et bredere fokus enn dagens sektororienterte virkemidler. Alternativet vil være å harmonisere virkemidler innen ulike sektorer slik at disse spiller bedre på lag mot en bred verdiskaping.

Fem av pilotprosjektene gir uttrykk for at de faglige ressursene som tilbys gjennom programmet ikke er tilstrekkelige. Hva slags faglige ressurser som etterlyses, ser ut til å variere noe mellom prosjektene, men behovene som trekkes fram går på økt kompetanse i forhold til marked og salg, utarbeidelse av forretningsplaner, relasjonsbygging, innovasjon, opplevelsesøkonomi, arkitektur/landskapsarkitektur, økologi og biologisk mangfold.

I forhold til ressursbehov, er det viktig å være oppmerksom på at Verdiskapingsprogrammet ikke har til hensikt å dekke alle behov for ressurser som pilotprosjektene måtte ha. Det har også vært en målsetning at Verdiskapingsprogrammet skal fungere som en katalysator for utløsning av økonomiske og faglige ressurser fra andre instanser. Det synes som om Verdiskapingsprogrammet

har hatt en markant effekt i så måte. Så godt som alle pilotprosjektene gav i rapporteringen for 2007 uttrykk for at de ikke ville blitt satt i gang uten Verdiskapingsprogrammet. I 2008 gir seks av pilotprosjektene uttrykk for at Verdiskapingsprogrammet har hatt stor eller svært stor betydning for å utløse andre ressurser regionalt eller lokalt. Ved forrige rapportering var tilsvarende antall ni. Dette kan indikere at det i enkelte prosjekter er en utfordring å opprettholde Verdiskapingsprogrammets katalysatoreffekt. Av andre lokale og regionale ressurser som programmet har bidratt til å utløse, nevnes midler til ulike formål fra kommuner, fylkeskommuner, Innovasjon Norge, Fylkesmannen, bedrifter og andre private aktører. Av type midler nevnes prosjekttilskudd, tiltakspakker, stillingsressurser, midler til kjøp av eiendom, skjøtselsplaner, SMIL-milder og BU-midler. Ut over dette blir det vist til at prosjektet har bidratt til utvikling av partnerskap og regionale og lokale satsinger samt frivillig innsats.

10.2 Behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler

For å lykkes med å nå målsetningene i verdiskapingsprogrammet på en best mulig måte, er det viktig at man klarer å koordinere ulike virkemidler. Tilbakemeldingene fra pilotprosjektene tyder på at det er et betydelig forbedringspotensial på dette området. Sju av prosjektene etterlyser bedre koordinering, og tre av disse gir også uttrykk for at koordinering må være mye bedre enn i dag. Ved forrige rapportering var det sju prosjekter som var av samme oppfatning. Dette tyder på at man har oppnådd visse resultater på dette området, kanskje først og fremst i forhold til koordinering mellom Riksantikvaren, Verdiskapingsprogrammet og Kulturminnefondet.

På spørsmål om hvilke andre virkemidler og programmer som det er behov for bedre koordinering i forhold til, blir det pekt på at det jevnt over er behov for informasjon om samarbeidspartnere, søknadsinstanser og tilgrensende satsinger. Enkelte peker spesielt på behov for bedre koordinering i forhold til virkemidler gjennom natur- og miljøforvaltningen, dvs. Direktoratet for naturforvaltning og Fylkesmannens miljøvernavdeling. I forhold til Norsk Kulturminnefond blir det pekt på at det her er mye lenger saksbehandlingstid enn på regionalt og lokalt nivå,

noe som bidrar til at prosesser stopper opp/tar lang tid. I den forbindelse blir det også pekt på at sprik i vurderinger mellom regionale kulturminnemyndigheter og Kulturminnefondet gir uheldig usikkerhet om hvilken faginstans som gir kvalifisert vurdering.

Videre blir det vist til behov for bedre forankring, samvirke og samfinansiering i forhold til Innovasjon Norge, andre verdiskapingsprogrammer og fylkeskommunale utviklingsprogrammer. I forhold til Innovasjon Norge er det enkelte som ser behovet for samordning i forhold til overordna tiltak, dvs. at tiltakene ikke kun er relatert til enkeltbedrifter, men at tiltakene kan dekke et større område/region. I forrige rapportering ble det også vist til at Innovasjon Norge kun har virkemidler som fungerer i forhold til enkeltbedrifter, med at det er vanskeligere i forhold til tverrsektorielle konsepter der flere aktører skal drive innovasjon i et samspill. Flere etterlyser virkemidler med et bredere fokus. At virkemiddelapparatet kan virke komplekst og uoversiktlig er også dokumentert i mange andre undersøkelser. Det er klart at desto flere ordninger som eksisterer, desto mer uoversiktlig blir systemet, og det blir mer utfordrende å sette sammen ulike spesialiserte ordninger til en større helhet.

Enkelte viser også til behovet for bedre koordinering i forhold til landbrukspolitiske virkemidler. Overordna landbrukspolitikk har fokus på stordrift og volum, noe som gjør det vanskelig å ta vare på ekstensive driftsformer med tilhørende bygningsmasse. Det tas i den forbindelse til orde for at skjøtsel og registrering av nasjonalt verdifulle områder bør ha flere økonomiske bidragsyttere enn bare landbrukssektoren. Per i dag er finansiering til slike tiltak vanskelig å oppdrive fra andre finansieringskilder.

I forbindelse med rapporteringer for 2007, var det flere som pekte på behov for bedre koordinering mellom Verdiskapingsprogrammet og Kulturminnefondet. Her synes det å ha blitt bedre samordning. Det etterlyses også bedre koordinering mellom ulike virkemidler i forhold til søknadsfrister. Det vises i den forbindelse til at enkelte ordninger krever bekreftelse av annen finansiering, men hvor aktuelle finansieringskilder har en senere søknadsfrist.

En viktig indikator på mulighetene for å nå målsetningene i Verdiskapingsprogrammet, er om programmet bidrar til endringer av kunnskaper, holdninger og

atferd på en måte som gir grunnlag for langsiktige utviklingsmuligheter. I 2008 er det to³³ av pilotprosjektene som rapporterer at programmet i svært stor grad har bidratt til dette lokalt, og seks³⁴ pilotprosjekter som svarer i stor grad. I 2007 var det ingen som svarte i svært stor grad på dette spørsmålet og 4 som svarte i stor grad. Dette tyder på en positiv utvikling i mange av pilotprosjektene i forhold til mulighetene for langsiktige resultater.

Man er likevel avhengig av å få ulike aktører og virkemidler på ulike nivåer til å samhandle for kunne ta vare på kulturarven og bruke denne som ressurs for samfunnsutviklingen. Konklusjonen er fortsatt at informasjon, koordinering og samarbeid på tvers av sektorer og myndighetsområder er en sentral utfordring i programmet.

10.3 Vurderinger av pilotprosjektsamlingene

Som et ledd i arbeidet med å koordinere Verdiskapingsprogrammet, blir det arrangert ca. fire pilotprosjektsamlinger i året. Noen blir arrangert sentralt hos RA i Oslo, mens andre blir arrangert rundt i de ulike pilotprosjektene. Det er en målsetning at de fleste pilotprosjektene skal besøkes i løpet av programperioden. Målsetningene er videre at samlingene skal ha en funksjon i forhold til dialog og informasjonsutveksling mellom pilotprosjektene og mellom programledelsen og pilotprosjektene. Videre har samlingene til hensikt å bidra med faglig informasjon og bygge nettverk mellom ulike prosjektdeltakere. Pilotprosjektenes vurdering av hvordan pilotprosjektsamlingene fungerer, er stort sett positive, men ikke fullt så positive som i 2007. Vurderingene er best når det gjelder samlingenes funksjon som inspirasjonskilde, i forhold til nettverksbygging og dialog mellom pilotprosjektene og prosjektledelsen. Som i 2007 tyder svarene på at det er flere som ser behov for mer tid til informasjonsutveksling og nettverksbygging mellom pilotprosjektene. Flere trekker også dette fram på spørsmål om hva som kan gjøres

³³ Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Nærøyfjorden Verdensarvpark

³⁴ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Perler i Nordsjøløypa, Porto Franco, Hammerdalen, Norsk Tradisjonsfisk, Nasjonalparkriket

for at pilotprosjektsamlingene skal fungere bedre. Forslag i den forbindelse går blant annet ut på å ha en åpen runde hvor folk kan legge fram problemstillinger som de har behov for å drøfte, eller at man setter av tid til uformelle samtaler mellom pilotprosjektene. Synliggjøring av eksempler og økt samarbeid mellom sammenlignbare prosjekter blir også trukket fram i den forbindelse.